

Кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право  
УДК 343.98

**Бараняк Володимир Михайлович**

*кандидат хімічних наук, доцент,  
доцент кафедри кримінального права і процесу  
Навчально-науковий інститут права, психології та інноваційної освіти  
Національного університету «Львівська політехніка»*

**Бараняк Владимир Михайлович**

*кандидат химических наук, доцент,  
доцент кафедры уголовного права и процесса  
Учебно-научный институт права, психологии и инновационного образования  
Национального университета «Львовская политехника»*

**Baranyak Vladimir**

*Candidate of Chemical Sciences, Associate Professor,  
Associate Professor of the Department of Criminal Law and Procedure  
Educational and Scientific Institute of Law, Psychology and Innovative Education of  
Lviv Polytechnic National University*

**ПРО ВДОСКОНАЛЕННЯ СИСТЕМИ І РОЗШИРЕННЯ ПРЕДМЕТА  
КРИМІНАЛІСТИКИ**

**О СОВЕРШЕНСТВОВАНИИ СИСТЕМЫ И РАСШИРЕНИИ  
ПРЕДМЕТА КРИМИНАЛИСТИКИ**

**ABOUT IMPROVEMENT OF SYSTEM AND EXPANSION OF A  
SUBJECT OF CRIMINOLOGY**

*Анотація. Стаття присвячена аналізу теоретичних досліджень системи криміналістики та її предмета, взаємодії фундаментальних та емпіричних знань та їх вплив на розвиток як теоретичних, так і прикладних напрямків криміналістичної науки, розглянуті емпіричний і*

теоретичний етапи розвитку криміналістики, визначені недоліки аргументу деяких вчених криміналістів щодо наявності у традиційних розділах криміналістики і особливо в криміналістичній тактиці і методиці розслідування окремих видів злочинів організаційних елементів, яких не можна заперечувати, враховуючи інтегративний характер криміналістики, що використовує дані інших наук, в тому числі науки про організацію діяльності. Недоліки зазначеного аргументу полягають у тому що: по-перше, організаційні положення, що містяться в існуючих розділах значною мірою мають приватний характер; по-друге, вдосконалення системи обумовлено необхідністю інтеграції розташованих в різних частинах криміналістики питань в єдину структуру – складову, автономну частину науки, що забезпечить не тільки стрункність системи, але і її логічність; необхідність модернізації структури викликана тим, що за своєю природою і сутністю ряд положень не належать до розділів, в які вони включені на даний час (наприклад, організація взаємодії, планування розслідування). Не можна не враховувати, що розташування в відповідному розділі тих чи інших положень було викликано виключно цілями формування розділів криміналістики, що і зумовило включення в них питань, які не мають безпосереднього відношення до цього розділу (досить згадати історію створення слідчої тактики); по-третє, відсутність самостійного розділу призводить до того, що багато загальних положень теорії організації діяльності взагалі не входять в зміст криміналістики (зокрема, це питання наукової організації праці, які являють собою структурний елемент організаційних основ діяльності). Виділення як самостійного розділу повинно бути стимулом для активізації дослідження проблем організації криміналістичної діяльності. Запропоновано визначення криміналістики як прикладної міждисциплінарної юридичної науки.

**Ключові слова:** криміналістика, система криміналістики, предмет

криміналістики, теоретичний напрямок, емпіричний напрямок, взаємодія.

**Аннотация.** Стаття посвящена анализу теоретических исследований системы криминалистики и ее предмета, взаимодействия фундаментальных и эмпирических знаний и их влияние на развитие как теоретических, так и прикладных направлений криминалистической науки, рассмотрены эмпирический и теоретический этапы развития криминалистики, определенные недостатки аргумента некоторых ученых криминалистов о наличии в традиционных разделах криминалистики и особенно в криминалистической тактике и методике расследования отдельных видов преступлений организационных элементов, которых нельзя отрицать, учитывая интегративный характер криминалистики, использует данные других наук, в том числе науки об организации деятельности. Недостатки указанного аргумента состоит в том что: во-первых, организационные положения, содержащиеся в существующих разделах значительной мере имеют частный характер; во-вторых, совершенствование системы обусловлено необходимостью интеграции расположенных в разных частях криминалистики вопросов в единую структуру - составляющую, автономную часть науки, которая обеспечит не только стройность системы, но и ее логичность; необходимость модернизации структуры вызвана тем, что по своей природе и сущности ряд положений не относятся к разделам, в которые они включены в настоящее время (например, организация взаимодействия, планирование расследования). Нельзя не учитывать, что расположение в соответствующем разделе тех или иных положений было вызвано исключительно целями формирования разделов криминалистики, и обусловило включение в них вопросов, которые не имеют непосредственного отношения к этому разделу (достаточно вспомнить историю создания следственной тактики) в-третьих, отсутствие

самостоятельного раздела приводит к тому, что многие общие положения теории организации деятельности вообще не входят в содержание криминалистики (в частности, это вопросы научной организации труда, представляют собой структурный элемент организационных основ деятельности). Выделение в качестве самостоятельного раздела должно быть стимулом для активизации исследования проблем организации криминалистической деятельности. Предложено определение криминалистики как прикладной междисциплинарной юридической науки.

**Ключевые слова:** криминалистика, система криминалистики, предмет криминалистики, теоретическое направление, эмпирический направление, взаимодействие.

**Summary.** The article is devoted to the analysis of theoretical researches of forensic system and its subject, interaction of fundamental and empirical knowledge and their influence on development of both theoretical and applied directions of forensic science, empirical and theoretical stages of criminology development criminology and especially in forensic tactics and methods of investigation of certain types of crimes of organizational elements, which can not be denied, given the integrative nature of criminology, which uses data from other sciences, including the science of organization of activities. The disadvantages of this argument are that: first, the organizational provisions contained in the existing sections are largely private; secondly, the improvement of the system is due to the need to integrate the issues located in different parts of criminology into a single structure - a component, an autonomous part of science, which will ensure not only the coherence of the system, but also its logic; the need to modernize the structure is due to the fact that by their nature and essence, a number of provisions do not belong to the sections in which they are currently included ( organization of interaction, investigation planning). It

*should be borne in mind that the location in the relevant section of certain provisions was caused solely by the purposes of forming sections of criminology, which led to the inclusion of issues that are not directly related to this section (suffice it to mention the history of investigative tactics); thirdly, the lack of an independent section leads to the fact that many general provisions of the theory of organization of activities are not included in the content of criminology (in particular, it is a question of the scientific organization of work which represent a structural element of organizational bases of activity). Selection as an independent section should be an incentive to intensify research on the problems of organization of forensic activities. The definition of criminology as an applied interdisciplinary legal science is offered.*

**Key words:** *criminology, system of criminology, subject of criminology, theoretical direction, empirical direction, interaction.*

**Постановка проблеми.** Серед практичних і, на жаль, здебільшого науковців поширена думка, що теоретичні дослідження в науці мають світоглядний характер, є далекими від практики і тому позбавлені перспективи практичного застосування. Не кажучи вже про те, що такі уявлення не відповідають істині і здатні завдати стримуючої дії на розвиток науки, видається, що основна причина недооцінки теорії прихована у нерозумінні або применшенні її ролі у розвитку прикладних напрямків. Пояснюється це також віддаленістю практичної реалізації результатів теоретичних досліджень.

Треба визнати, що скептицизм з приводу теоретичних основ науки у низці випадків має підстави для існування, бо деякі наукові концепції так і не отримали втілення у практику. Мова йде перш за все про криміналістичну характеристику. Скільки б їй не присвячували дисертацій, монографій, посібників і статей і не стверджували про її значущість, особи, що займаються боротьбою зі злочинністю, виявленням і розслідуванням

злочинів, не використовували і не використовують криміналістичну характеристику в тому значенні, яким вона наділена в криміналістиці. Тим часом з моменту зародження цього «вчення» було очевидно, що воно за об'єктивними нормативними причинами не в змозі забезпечити отримання повного і достовірного знання, а отже, виступати як засіб, що сприяє виявленню та розслідуванню злочинів.

У той же час безсумнівно практичне значення розроблених знань про криміналістичні операції, тактичні комбінації, слідчі ситуації та низки інших концепцій.

**Аналіз останніх досліджень і публікацій.** Питанням удосконалення системи і розширенню предмета криміналістики присвячені численні роботи криміналістів таких як: Р. С. Белкіна [1], Л. Е. Ароцкера [2], Т. В. Варфоломеєвої [3], В. Г. Тіхіні [4], Е. В. Кригіна [5], С. І. Цветкова [6], В. Я. Колдіна [7], В. В. Крилова [8], В. В. Степанова [9] та ін.

**Формулювання цілей статті (постановка завдання).** Метою дослідження є аналіз теоретичних розробок в сфері системи і предмета криміналістичної науки та формулювання на цій основі визначення криміналістики.

**Виклад основного матеріалу.** Як і в інших науках, в криміналістиці важливість дослідження теоретичних проблем обумовлена тим, що при удаваному їх відмежуванні від потреб практики вони тісно з нею пов'язані, бо створюють наукову основу для прийомів, методів і засобів, що мають прикладне значення. Взаємодія фундаментальних та емпіричних починань впливає на розвиток як теоретичних, так і прикладних напрямків. Цей взаємозв'язок полягає у тому, що розвиток теоретичної основи висуває перед криміналістикою проблеми прагматичного характеру, які потребують дослідження. У той же час лише з опорою на практичні основи можуть створюватися і успішно розроблятися теоретичні концепції.

Перший етап розвитку криміналістики в спеціальній літературі

зазвичай характеризується як емпіричний, пов'язаний з формуванням фактичної основи. Незважаючи на те, що таке уявлення було позитивно сприйнято, воно неповно характеризує даний етап розвитку криміналістичної науки. Не можна не відзначити, що вже тоді побачили світ чимало робіт вітчизняних криміналістів. Особливістю було те, що авторами багатьох з них були практичні працівники, що спиралися на свій багатий досвід діяльності у боротьбі зі злочинністю. Це, природно, відмінна риса цього періоду розвитку науки. А тому даний етап правильніше було б назвати емпірико-теоретичним. Що стосується подальшого, другого етапу, то видається, що його точніше назвати теоретико-емпіричним. Таку назву підтверджує активність теоретичних досліджень при збереженні фундаментального положення про взаємозв'язок теорії і практики в різних сферах правоохоронної в цілому і правозастосовної діяльності.

На цьому етапі (що зазвичай має назву теоретичний) взаємодія розглянутих категорій має інший характер. За практикою зберігається роль джерела інформації, але її вплив на спрямованість теоретичних досліджень змінюється: вона наполегливо і активно ставить перед наукою завдання, які потребують вирішення в інтересах правозастосовної діяльності. Симптоматично, що Р. С. Белкін в одній фундаментальній роботі дав підзаголовок «Від теорії – до практики» [1].

У той же час на цьому етапі створюється ілюзія відриву теорії від практики. Причина цього явища криється в тому, що теоретичні основи набувають відносно самостійного характеру, створюючи ефект повної автономії. Гносеологічна природа цього явища залежить від того, що накопичені наукою емпіричні дані реалізуються не відразу, а протягом певного періоду.

Серед питань, які є суто теоретичними, - предмет і система криміналістики. Тим часом саме вони визначають межі об'єктно-

предметної сфери криміналістики, що має найважливіше значення для її розвитку. Те, що питання, які стосуються предмета науки, постійно перебували і перебувають в центрі уваги вчених, свідчить розвиток уявлень про предмет і пов'язані з ним дискусії.

Співвідношення предмета та системи будь-якої науки отримує свій вираз у тому, що визначальним у структурі є зміст науки, тобто досліджувані нею питання. Однак така взаємодія не має статичний, раз і назавжди заданий характер. Динамізм їх співвідношення полягає у зміні обсягу і меж досліджуваних питань, здійснює вплив на систему, видозмінює її, модифікує стосовно до змісту, що змінився.

Однак невірно було б зводити співвідношення лише до впливу предмета на структуру. Система являє собою категорію, яка з одного боку, звичайно, обумовлена предметом, але, з іншого, містить творчий потенціал, здатний впливати на предмет. Евристичний потенціал системи полягає в тому, що дослідження проблем системи виявляє не вивчені аспекти, нові напрямки в криміналістиці, які потребують пізнання наукою. Таким чином, зв'язок двох цих категорій має не одnobічний, а двобічний характер.

Криміналістика виникла як наука, покликана забезпечити науковий супровід розслідування злочинів на тому історичному етапі розвитку суспільства, коли традиційними методами і засобами неможливо було здійснювати ефективну боротьбу зі злочинністю. Такий традиційний погляд на призначення криміналістики, по суті, зберігся до теперішнього часу. Навіть такий аспект предмета науки, як поширення її положень на судовий розгляд, тривалий час не сприймався, і на сучасному етапі не всі вчені-криміналісти поділяють такий підхід.

Стереотип про призначення криміналістики стійкий, і заперечити його вкрай складно. Основна причина цього явища прихована в консерватизмі уявлень, а часто в небажанні змінювати стереотипи і



враховувати об'єктивні реалії суспільного життя, істотно змінилися з часу зародження криміналістичної науки.

Для осмислення ролі криміналістики в сучасних умовах необхідно враховувати, що в період формування криміналістики актуальним завданням суспільства була боротьба зі злочинністю. Інші явища суспільного життя не мали настільки гострого характеру.

Однак в українських умовах, починаючи приблизно з другої половини минулого століття, адміністративний, цивільний та арбітражний розгляд справ зустрівся з труднощами, для усунення яких потрібне прийняття певних заходів. Один з напрямків вирішення проблем полягав у використанні заходів законодавчого характеру. Законодавство в названих галузях пішло по шляху застосування багатьох інститутів кримінально-процесуального права, пов'язаних з доказуванням. Самі по собі ці інститути самостійно не в змозі забезпечити досягнення ефективного результату. Така ситуація мала місце в кримінально-процесуальній діяльності, що призвело до виникнення криміналістики. Виникла дилема: розвивати ці напрямки в кожній науці або піти по другому шляху.

На вибір правильного рішення впливає низка факторів. Перш за все треба відзначити, що в жодній з названих наук питання технічного, організаційного, тактичного і методичного характеру не досліджувалися. Вони найбільш близькі до криміналістики, так як тривалий час вивчалися нею, в зв'язку з чим вона має великий творчий науковий потенціал, який може бути використаний під час розробки відповідного забезпечення будь-якої правозастосовної діяльності. Такий шлях є доцільним і розумним.

Другий можливий напрямок – розробка цих питань кожною з наук, які обслуговують відповідну сферу правозастосовної діяльності. Він є досить витратним і вимагає значного часу. Тому оптимальним є розширення предмета криміналістики і включення в сферу її обслуговування і забезпечення криміналістичними рекомендаціями будь

правозастосовної діяльності.

Таким чином, логічним наслідком зміни законодавчого регулювання в галузі адміністративного провадження, арбітражного і цивільного процесу є необхідність розширення криміналістикою сфер, пов'язаних з використанням прийомів, методів і засобів збирання, дослідження і використання різних доказів.

Ці суспільні потреби були предметом уваги криміналістів. Так, у другій половині минулого сторіччя стали предметом дослідження: тактика судового слідства; планування судового розгляду; застосування криміналістичних знань в діяльності захисника; використання криміналістичних знань у цивільному процесі; тактичні питання призначення, провадження і оцінки експертиз в адміністративному процесі. Це в рівній мірі відноситься до розробки тактики захисту – питання, яке досить активно обговорюється. Об'єктивною передумовою тактики захисника є багато прийомів, методів і засобів, що розроблені в криміналістиці і вивчаються у вузі. У своїй діяльності захисник ці знання використовує двояко: в одних випадках він застосовує їх, не змінюючи суті прийому, а в інших – нейтралізує їх використання іншими учасниками правозастосовної діяльності. Однак проблеми захисту виходять за рамки криміналістики. Тому специфічні прийоми і методи діяльності захисника, адвоката, доцільно досліджувати в науці, яку умовно можна назвати «Забезпечення захисту прав громадян в Україні».

Потреби суспільного розвитку зумовили вихід криміналістики за межі сфер безпосередньої боротьби зі злочинністю. Це пояснюється необхідністю забезпечення ефективності діяльності в усіх областях правозастосовної практики. Вказана обставина є вирішальним фактором в обґрунтуванні тези про трансформацію предмета криміналістики і перетворенні її з обслуговуючої одну галузь діяльності – розслідування злочинів – в науку, що забезпечує всі сфери правозастосовної діяльності.

Дана обставина відображає реальне явище, і його важко не помічати. У зв'язку з цим можна констатувати трансформацію предмета криміналістики, яка фактично обслуговує не тільки потреби розслідування, але й практично всі сфери правозастосовної діяльності [9].

На жаль, досі недооцінене концептуально важливе положення, сформульоване С. І. Цветковим, який визначав криміналістику як науку «про закономірності збирання, дослідження, оцінки і використання доказів в процесі правозастосовної діяльності» [6].

На необхідність, яка відповідає сучасним потребам правозастосовної практики нового наукового визначення предмета криміналістики звертав увагу В. Я. Колдін [7]. В. В. Крилов вважав за потрібне виходити з необхідності викладання «методів і способів роботи з доказами, характерними для інших процесів (крім кримінального процесу)» [8].

У зв'язку з викладеним як варіант для обговорення може бути запропоновано наступне визначення криміналістики.

Криміналістика – прикладна міждисциплінарна юридична наука про збирання, дослідження, оцінку і використання інформації про кримінальні правопорушення і технічні, організаційні, тактичні і методичні прийоми, методи і засоби виявлення та доведення обставин правопорушення з метою забезпечення правозастосовної діяльності та попередження злочинів.

Тому занадто оптимістичним є твердження про те, що «феномен предмета криміналістики пройшов етап бурхливих дискусій». Удосконалення предмета криміналістики пов'язано не з суб'єктивними бажаннями будь-кого; воно відображає зміну глибинних процесів, перш за все, соціального і економічного характеру.

Особливістю запропонованого визначення є те, що в ньому відсутня вказівка на закономірності, що досліджуються криміналістикою. Це пояснюється тим, що будь-яка наука, якщо вона дійсно є такою, вивчає певні закономірності. Тому вказівка на них у дефініції зайва і має

формальний характер. У визначення повинні входити основні структурні елементи предмета, що відображають певні закономірності.

У кримінальному, арбітражному, цивільному, адміністративному процесах діяльність компетентних органів спрямована на доведення наявності правопорушення і його обставин. Весь арсенал прийомів, методів і засобів, що розробляються криміналістикою, повинен забезпечити вирішення цих завдань.

У визначенні предмета криміналістики, крім технічних, тактичних і методичних прийомів, методів і засобів, вказані і організаційні прийоми, методи і засоби.

Не розглядаючи детально проблеми організаційних основ виявлення, розслідування і попередження злочинів, обмежимося концептуальним положенням про необхідність виокремлення в криміналістиці як самостійної частини поряд з традиційними розділами також організаційних основ криміналістичної діяльності слідчого з виявлення, розслідування та попередження злочинів.

Організація діяльності слідчого – об'єктивне явище, заперечувати яке неможливо. Тому аргумент супротивників зводиться до того, що в традиційних розділах криміналістики і особливо в криміналістичній тактиці і методиці розслідування окремих видів злочинів містяться організаційні елементи. Заперечувати цього не можна, враховуючи інтегративний характер криміналістики, що використовує дані інших наук, в тому числі науки про організацію діяльності. Недолік зазначеного аргументу полягає в тому, що:

- по-перше, організаційні положення, що містяться в існуючих розділах значною мірою мають приватний характер;
- по-друге, вдосконалення системи обумовлено необхідністю інтеграції розташованих в різних частинах криміналістики питань в єдину структуру – складову, автономну частину науки, що забезпечить не

- тільки стрункність системи, але і її логічність; необхідність модернізації структури викликана тим, що за своєю природою і сутністю ряд положень не належать до розділів, в які вони включені на даний час (наприклад, організація взаємодії, планування розслідування). Не можна не враховувати, що розташування в відповідному розділі тих чи інших положень було викликано виключно цілями формування розділів криміналістики, що і зумовило включення в них питань, які не мають безпосереднього відношення до цього розділу (досить згадати історію створення слідчої тактики);
- по-третє, відсутність самостійного розділу призводить до того, що багато загальних положень теорії організації діяльності взагалі не входять в зміст криміналістики (зокрема, це питання наукової організації праці, які являють собою структурний елемент організаційних основ діяльності). Виділення як самостійного розділу повинно бути стимулом для активізації дослідження проблем організації криміналістичної діяльності.

**Висновки з даного дослідження і перспективи подальших розвідок у даному напрямі.** Таким чином, очевидно, що дослідження і широке впровадження в практику організаційних прийомів, методів і засобів є найважливішими факторами покращення діяльності з виявлення, розслідування та попередження злочинів і підвищення її ефективності.

Об'єктивно в криміналістиці давно існують умови для виділення в її структурі як самостійного розділу «Організація діяльності щодо виявлення, розслідування та попередження злочинів». Треба особливо відзначити, що в низці навчальних програм і підручників ця ідея вже реалізована.

## Література

1. Белкин Р. С. Криминалистика: проблемы, тенденции, перспективы. От теории - к практике. Москва, 1988.
2. Ароцкер Л. Е. Использование данных криминалистики в судебном разбирательстве уголовных дел. Москва, 1964.
3. Варфоломеева Т. В. Криминалистика и профессиональная деятельность защитника. Киев, 1991.
4. Тихиня В. Г. Применение криминалистической тактики в гражданском процессе (при исследовании вещественных доказательств. Минск, 1983.
5. Крыгин Е. В. Криминалистическая экспертиза в административном производстве: Автореф. дис. ...канд. юрид. наук. Калининград, 2002.
6. Цветков С. И. Новые направления криминалистических знаний и предмет криминалистики. Криминалистические методы исследования доказательств в гражданском, арбитражном и административном процессе. Москва, 1997.
7. Колдин В. Я. Теория, методология и дидактика криминалистики (тезисы). Актуальные проблемы преподавания криминалистики в юридических учебных заведениях / Под общ. ред. Н. П. Яблокова, Москва, 1999. С. 11.
8. Крылов В. В. Университетский курс криминалистики в новом тысячелетии – каким ему быть? Актуальные проблемы преподавания криминалистики в юридических учебных заведениях / Под общ. ред. проф. Н. П. Яблокова. Москва, 1999. С. 35.
9. Степанов В. В., Хаметов Г. Б. Трансформация предмета криминалистики на современном этапе // Актуальные проблемы криминалистики на современном этапе: Материалы междунар. конф., посвященной памяти профессора Л. Л. Каневского. Уфа, 2003. Ч. 1.

## References

1. Belkin R. S. *Kriminalistika: problemy, tendentsii, perspektivy. Ot teorii - k praktike.* Moskva, 1988.
2. Arotsker L. Ye. *Ispolzovanie dannykh kriminalistiki v sudebnom razbiratelstve ugovovnykh del.* Moskva, 1964.
3. Varfolomeeva T. V. *Kriminalistika i professionalnaya deyatel'nost' zashchitnika.* Kiev, 1991.
4. Tikhinya V. G. *Primenenie kriminalisticheskoy taktiki v grazhdanskom protses se (pri issledovanii veshchestvennykh dokazatelstv.* Minsk, 1983.
5. Krygin Ye. V. *Kriminalisticheskaya ekspertiza v administrativnom proizvodstve: Avtoref. dis. ...kand. yurid. nauk.* Kaliningrad, 2002.
6. Tsvetkov S. I. *Novye napravleniya kriminalisticheskikh znaniy i predmet kriminalistiki. Kriminalisticheskie metody issledovaniya dokazatelstv v grazhdanskom, arbitrazhnom i administrativnom protsesse.* Moskva, 1997.
7. Koldin V. Ya. *Teoriya, metodologiya i didaktika kriminalistiki (tezisy). Aktualnye problemy prepodavaniya kriminalistiki v yuridicheskikh uchebnykh zavedeniyakh / Pod obshch. red. N. P. Yablokova,* Moskva, 1999. S. 11.
8. Krylov V. V. *Universitetskiy kurs kriminalistiki v novom tysyacheletii – kakim emu byt? Aktualnye problemy prepodavaniya kriminalistiki v yuridicheskikh uchebnykh zavedeniyakh / Pod obshch. red. prof. N. P. Yablokova.* Moskva, 1999. S. 35.
9. Stepanov V. V., Khametov G. B. *Transformatsiya predmeta kriminalistiki na sovremennom etape // Aktualnye problemy kriminalistiki na sovremennom etape: Materialy mezhdunar. konf., posvyashchennoy pamyati professora L. L. Kanevskogo.* Ufa, 2003. Ch. 1.